

З.І.Зайцева

Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.

Науку, як складне суспільне явище, з давніх-давен досліджували й тепер досліджують у багатьох ракурсах – культурологічному, філософському, історичному, соціологічному, економічному, бібліографічному й ін. Майже сто років минуло з того часу, коли оформилася спеціальна галузь – наукознавство. Але дослідженням з історії української науки не таланило. Причина – у самому їх об'єкті. У той час, коли кожна країна, розвиваючи науку, створювала особливий відповідний простір, що співвідносився з національним, українська розвивалася всупереч державній політиці, а тому мала статус опо-

зиційної. Не випадково філософи, характеризуючи історію вітчизняної науки, акцентували увагу на її феномені, що полягав у стані «буття – небуття». Не внутрішня логіка її розвитку, а зовнішні фактори визначали долю українського наукового руху та його найвидніших представників. Трагізм вітчизняної науки – це дзеркальне відображення такої ж історії всієї нації. А тому вихідним моментом аналізу відповідного руху, як правило, поставали індивіди, а не інститути. Монографія З.І.Зайцевої, яка добре відома як серйозний дослідник, виводить студії з наукознавства на новий, якісно інший рівень. Методологічною основою праці є інституціональний підхід, основні пізнавальні ідеї якого були сформульовані в кінці XIX ст. Г.Спенсером, М.Вебером, Е.Дюркгаймом, Т.Вебленом та ін.

Інституціональний підхід сприяє ліквідації фрагментарності та дискретності у висвітленні українського наукового руху, дозволяє залучити до нього ширший матеріал, висвітлити зв'язки позаособового характеру.

Виходячи із засад зазначеного підходу, автор визначила предметом дослідження актуальну для сучасного етапу зміцнення вітчизняної державності й забезпечення цілісності українського народу проблему історичної генези потреб у сформованих інституціях національної культури й науки.

В Україні кілька років точиться дискусія стосовно шляхів виходу з кризового стану науки, часто висловлюється думка про необхідність відмови від успадкованих структур її організації, котрі при цьому розглядаються з близької ретроспективи та трактуються як належні до колишньої радянської системи й уже тому начебто є неефективними в нових умовах.

У монографії розкрито, як національна еліта на межі XIX–XX ст., будучи розділеною державними кордонами, усвідомлювала цілісність і унікальність українського народу та відповідно шукала доступні на той час форми й методи окреслення й поглиблення його власної ідентичності. У тодішній ситуації серед таких форм на перший план вийшли процеси кристалізації інституціональних ознак «високої», плеканої модерними засобами національної культури, з-поміж різних сфер котрої, як-от: література, журналістика, професійне мистецтво, особливе місце належало науці. Як соціально значима та престижна сфера вона відкривала широкі можливості для обґрунтування на раціоналістичних засадах болючих і дискусійних проблем суспільного та економічного життя, в тому числі й на парламентському рівні (райхсрат у Відні та госдума у Санкт-Петербурзі).

Можливість формування національної науки в умовах існування українського народу в правовому полі різних держав можна пояснити насамперед тим, що інтелектуальний капітал кожної людини, окремої інституції має високий ступінь автономії, незалежності та не може тотально контролюватися силами будь-якої імперії. Формування українського наукового співтовариства з власною видавничою базою, сталим колом авторів, практикуванням у студіях національної мови засвідчило, з одного боку, як високі можливості незалежної дослідницької праці, так і творчий потенціал українського народу та його інтелігенції, – з іншого. Тогочасні здобутки в галузі науки, виховання нової генерації вітчизняних учених згодом мали практичне значення для здійснення перших кроків націоналізації громадського життя, освіти, преси, розбудови державно-адміністративного апарату в умовах УНР. Безперечно, що розгортання організаційно-інституціональних форм національно орієнтованої творчості до початку Першої світової війни й революцій, найважливіше значення з яких належить Науковому товариству імені Шевченка (Львів) та Українському науковому товариству (Київ), спричинило своєрідний синергетичний ефект, забезпечивши позитивну критичну масу суспільної свідомості для проголошення української державності й утворення академії наук.

Вітчизняна історіографія за роки незалежності (1991–2006 рр.) збагатилася низкою монографій, присвячених періоду кінця XIX – початку XX ст. Абсолютна більшість із них присвячена політичним аспектам української історії. Що стосується питань розвитку національної науки, то наявні публікації висвітлюють окремі, найчастіше культурно-освітні сторони діяльності українських творчих товариств, внесок українських учених у розвиток історіографії, етнографії, мовознавства, географії та інших дисциплін. Значне місце в сучасному гуманітарному дискурсі займає біоісторіографія. Посталям українських учених зазначеної доби присвячено низку публікацій, переважно науково-популярного характеру. Монографічні дослідження української науки як цілісного явища в його організаційному, онтологічному, гносеологічному, концептуальному сенсах відсутні. Можна вважати, що праця З.І.Зайцевої значною мірою заповнює цю лакуну сучасної історіографії.

Структура дослідження сприяє з'ясуванню як історично-політичного контексту становлення української науки, так і внутрішніх складників процесу трансформації її початкових форм існування в більш адекватні новим потребам та можливостям функціонування знань загалом та українознавчого їх комплексу зокрема. У праці виділено розділи, присвячені аналізу передумов створення й перспектив розвитку Наукового товариства імені Шевченка (Львів), галузевим напрямом та формам структуризації НТШ, комунікативним аспектам його видавничої діяльності, особливостям становлення й функціонування Українського наукового товариства (УНТ, Київ), боротьбі за створення національних кафедр і запровадження лекційних курсів українознавчого змісту в університетах підросійської України, за відкриття відповідного університету у Львові на зразок існуючого в Празі чеського.

Інституціональний підхід дозволив автору відтворити доволі цілісну картину процесів, що відбувалися на межі XIX–XX ст. в інтелектуальному середовищі, розкрити механізми переходу української науки зі стану інституціональної невизначеності в достатньо потужне, системне явище суспільного життя.

Заслуговує на схвалення те, що в монографічному дослідженні основну увагу зосереджено не на структурних та політичних обмеженнях творчої діяльності в національному форматі, а на способах утвердження організаційно-академічного й концептуально-онтологічного факторів розвитку української науки, якій, на думку дослідниці, як соціальному інституту притаманна характерна взаємодія знань, їх змісту, концептуальних засад з організаційно-науковими структурами – кафедрами, товариствами, творчими школами, університетами, академіями.

Авторка відійшла від звичної вже українознавчої парадигми трактування українського наукового руху на межі XIX–XX ст. і, висвітлюючи діяльність природничих секцій НТШ та УНТ, обґрунтовано доводить його галузеву розлогість. З огляду на академічні інтенції українського наукового руху така акцентуація вдало доповнює його характеристику.

На увагу заслуговує підхід дослідниці до аналізу процесів інституціоналізації української науки в окреслений період шляхом виокремлення основного творчого ядра – історично знакових постатей епохи, творців національних шкіл, першою величиною з-поміж яких був М.Грушевський. Ось чому значне місце в монографії займає, власне, його науково-організаційна діяльність в НТШ й УНТ.

У праці послідовно спростовуються деякі історіографічні стереотипи щодо висвітлення діяльності М.Грушевського у Львові та Києві, стосунків ученого зі своїми учнями й співробітниками, джерел і характеру опозиційних настроїв та акцій у НТШ проти його голови в період до початку Першої світової війни. Достатньо аргументовано з'ясовано, що в основі колізій, які виникали в українських творчих товариствах, лежали різні концептуальні підходи до організації досліджень, бачення їх перспектив, розбіжності в розумінні науки загалом і її можливостей зокрема.

Монографію написано з використанням великого масиву літератури. Різноманітною є джерельна база дослідження. Широко використані документи й матеріали, опубліковані в розглядуваний період, зокрема низка статутів наукових товариств, звіти про їх діяльність, бібліографічно-інформативні публікації того часу, праці вчених-українознавців (етнографів, істориків, географів, мовознавців, економістів). Надзвичайно цінним з інформативного та аналітичного поглядів є використання в монографії матеріалів інформаційних рубрик наукової періодики – рецензій і бібліографічних нотаток українських часописів («Киевская старина», «Літературно-науковий вістник», «Украинская жизнь», «Україна»), а також відповідних матеріалів інших видань.

Репрезентативно представлено джерела архівного походження. Використано документи та матеріали фондів ЦДА України в Києві й Львові, державних архівів Одеської, Чернівецької областей, відділів рукописів низки академічних інститутів і наукових бібліотек.

Рецензована книга є, на наш погляд, ґрунтовною, цілісною та творчою працею, основні матеріали, положення й висновки якої дозволяють не лише з'ясувати й поглибити розуміння історичних обставин та внутріакадемічних процесів формування національної науки, а й продовжити в інституціональному ключі досліджувати особливості її розвитку в подальші часи.

До переваг монографії З.І.Зайцевої слід додати її високу редакційно-видавничу культуру на рівні вибагливих сучасних канонів, що теж є свідченням нового, якісного рівня

наукових видань. Мається на увазі фахове редагування (а не сумнозвісне «в авторській редакції»), досконале технічне й художнє оформлення, наявність іменного покажчика, високої культури бібліографічних посилань та ін. Отже, є впевненість, що книга З.І.Зайцевої «Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» стане помітним явищем у сучасній українській історіографії.

О.А.Удод (Київ)

